

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

Olsztyn, dnia 22 czerwca 2016 r.

Poz. 2551

UCHWAŁA NR RG.0007.113.2016 RADY GMINY KOWALE OLECKIE

z dnia 7 czerwca 2016 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie na lata 2016-2019

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 w związku z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (j. t. Dz. U. z 2016 r. poz. 446) w związku z art. 87 ust. 1, ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (j. t. Dz. U. z 2014, poz. 1446, zm. z 2015 r. poz. 397, poz. 774 i poz. 1505) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie na lata 2016 -2019, w brzmieniu **załącznika** do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Kowale Oleckie.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dz. Urz. Woj. Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodnicząca Rady Gminy
Teresa Truchan

Załącznik
do Uchwały Nr RG.0007.113.2016
Rady Gminy Kowale Oleckie
z dnia 7 czerwca 2016 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOWALE OLECKIE
2016-2019

KOWALE OLECKIE 2016

1. WSTĘP.

Dziedzictwo kulturowe stanowi istotny czynnik życia społecznego człowieka, określa i wyróżnia go spośród innych wspólnot. Dziedzictwo naszych przodków stanowi skarbnicę wiedzy historycznej, gospodarczej, społecznej i kultury jaka oddziaływała na ludność zamieszkującą dany obszar, aż po dzień dzisiejszy. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kultury może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia jej mieszkańców.

O tym jak ważna jest samoświadomość historyczna i kulturowa mieszkańców danej jednostki terytorialnej nie trzeba przekonywać. Stąd też władze państwowe, wojewódzkie czy gminne podejmują szereg starań podtrzymujących i propagujących świadomość dziedzictwa kulturowego. Jednak należy podkreślić, że na dzień dzisiejszy są to działania niewystarczające. Dlatego też już na szczeblu samorządu lokalnego władze starają się stworzyć sprawny i skuteczny system ochrony i opieki nad zabytkami, przy udziale wcześniej wspomnianych samorządów, właścicieli i użytkowników zabytków oraz mieszkańców i wspólnot lokalnych.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na jednostki samorządu terytorialnego obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami¹⁾ (j.t. Dz. U. z 2014 r., poz. 1446, z późn. zm.). Program ma służyć rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Inne ważne cele gminnego programu opieki nad zabytkami wskazane przez ustawodawcę (np. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe czy tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami) sprawiają, że program ten pełni ważną rolę społeczną, a jego konsekwentna realizacja winna stać się istotnym czynnikiem rozwoju gminy. Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna.

Realizacja gminnego programu opieki nad zabytkami powinna przynieść wymierne korzyści takie jak:

- 1) zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń,
- 2) poprawę stanu obiektów zabytkowych,
- 3) zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych,
- 4) rozwój społeczno-gospodarczy gminy.

2. PODSTAWA PRAWNA

Podstawą prawną sporządzenia Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie 2015-2019 jest:

1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. - Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z późn. zm. W przepisach art. 5, art. 6 ust 1 i art. 86, w których objęła zabytki ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Ustawa zasadnicza stanowi fundament ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5), (...) stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu

polskiego, jego trwania i rozwoju (art. 6 ust. 1), oraz każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa (art. 86)”.

- **Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (j. t. Dz. U. z 2016 r. poz. 446).** Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym zaspokojenie potrzeb wspólnoty należy do własnych zadań gminy. W szczególności zadania własne gminy obejmują zagadnienia związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.
- **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (j.t. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.).** Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, określa politykę zarządzania zabytkami oraz wyznacza główne zadania państwa oraz obywateli (właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych). Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków.
- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody ¹⁾(j.t. Dz. U. z 2015 r. poz. 1651, z późn. zm.).** Ustawa określa „tereny zieleni” definiuje jako „tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe oraz cmentarze, a także zieleń towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowym i przemysłowym”. Zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wydaje WKZ; dotyczy to również drzew owocowych.
- **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska¹⁾ (j.t. Dz. U. z 2016 r. poz. 672).** W ustawie zapisano, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania polityk, strategii, planów lub programów powinna „określać, analizować i oceniać przewidywane znaczące oddziaływania, (...) na środowisko, a w szczególności na (...) zabytki, jak również w przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, Ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia: (...), „cechy obszaru objętego oddziaływaniem na środowisko, w szczególności obszaru o szczególnych właściwościach naturalnych lub posiadających znaczenie dla dziedzictwa kulturowego wrażliwe na oddziaływanie, istniejące przekroczenia standardów jakości środowiska lub intensywne wykorzystanie terenu. Niezwykle ważne są przepisy dotyczące planowanych przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko i wymagających sporządzenia „raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko”. Dla ochrony dziedzictwa kulturowego przepis ten jest istotny w kontekście budowy wież telefonii komórkowej oraz budowie farm wiatrowych i ich oddziaływania na krajobraz kulturowy.
- **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (j.t. Dz. U. z 2012 r. poz. 406, z późn. zm.).** Sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym

z podstawowych zadań instytucji kultury, szczególnie wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami (których celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami). Szeroko pojęta opieka nad zabytkami niekoniecznie musi oznaczać bezpośrednie czynności przy zabytku, ale również gromadzenie wiedzy o zabytkach, jej udostępnianie poprzez np. organizację wystaw, edukację społeczeństwa dotyczącą ochrony zabytków, uświadomienie istnienia odziedziczonych po dawnych mieszkańcach dóbr kultury, uwrażliwienie na wyjątkowy charakter dziedzictwa.

- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (j. t. Dz. U. z 2015 r. poz. 199, z późn. zm.).** Ustawa określa co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także przy ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W interesującym nas obszarze w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się, wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” (art. 1). Studium oraz plany zagospodarowania przestrzennego winny określać (...), „obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”. Istotne jest nałożenie na wójtów i burmistrzów obowiązków zarówno zawiadomienia m.in. wojewódzkiego konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studiów, planów zagospodarowania przestrzennego i występowania o opinie i wnioski, jak również uzgodnienia.
- **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (j. t. Dz. U. z 2015 r. poz. 1774, z późn. zm.).** Jednym z wymienionych celów publicznych jest „opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”. Kolejne zapisy precyzują, jakie działania wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Są to sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa (tu wyjątkiem są nieruchomości będące we władaniu Agencji Nieruchomości Rolnych) lub jednostki samorządu terytorialnego oraz wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych do spółek, podział nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE (Z UWZGLĘDNIENIEM ZAPISÓW USTAWY O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI Z DNIA 23 LIPCA 2003 r.)

3.1 Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami.

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (j. t. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.). W myśl art. 87 tej ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3.2. Definicje.

Z uwagi na konieczność precyzyjnego odnoszenia się w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami do zapisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (j. t. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, późn. zm.) przyjęto za ustawą następujące definicje:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba - również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

3.3. Organy ochrony zabytków.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (j. t. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.) w art. 89 określa organy ochrony zabytków. Na szczeblu centralnym organem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków. Organem terenowym jest wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Zgodnie z art. 90 ust. 2 w/w ustawy do zadań wykonywanych przez Generalnego Konserwatora Zabytków należy, w szczególności:

- 1) opracowywanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,

- 2) realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz z koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju,
- 3) podejmowanie działań związanych z wspieraniem rozwoju regionalnego i realizacją kontraktów wojewódzkich w sprawach opieki nad zabytkami,
- 4) prowadzenie krajowej ewidencji zabytków i krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem,
- 5) wydawanie decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych,
- 6) organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie przestrzegania oraz stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- 7) sprawowanie nadzoru nad działalnością wojewódzkich konserwatorów zabytków,
- 8) promowanie badań naukowych w zakresie konserwacji zabytków,
- 9) organizowanie szkoleń dla służb konserwatorskich,
- 10) organizowanie konkursów promujących opiekę nad zabytkami, w tym przyznawanie wyróżnień, nagród pieniężnych lub rzeczowych,
- 11) opiniowanie wniosków o nadanie odznaki "Za opiekę nad zabytkami",
- 12) współpraca z organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków,
- 13) organizowanie szkoleń w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- 14) podejmowanie działań dotyczących troski o zabytki związane z historią Polski, pozostające poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Przy ministrze właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego działa Rada Ochrony Zabytków jako organ opiniodawczo-doradczy w sprawach realizacji polityki Rady Ministrów w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Przy Generalnym Konserwatorze Zabytków działa Główna Komisja Konserwatorska jako organ opiniodawczy do spraw działań konserwatorskich podejmowanych przy zabytkach. Przy Warmińsko-Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków działa Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków jako organ opiniodawczy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID) wraz z oddziałami terenowymi (dla regionu Warmii i Mazur powołany został Oddział Terenowy NID w Olsztynie) zajmuje się problematyką rozpoznania, dokumentacji i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, a także związkom gmin i powiatów, położonym na terenie województwa (art. 96, ust. 2 cytowanej ustawy).

3.4. Opieka nad zabytkami jako zadanie własne gminy.

Art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (j.t. Dz. U. z 2016 r., poz. 446) opieka nad zabytkami należy do zadań własnych gminy, co również z tego wynika, iż zadania własne gminy

obejmują także sprawy w zakresie kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Stąd też w nawiązaniu do ustawy o samorządzie gminnym, nałożono na gminy obowiązek opracowania programu opieki nad zabytkami, o czym mówi art. 87 ust. 1 ustawy z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (j. t. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.): "Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami". Art. 87 ust. 2 wyżej cytowanej ustawy określa cele programu opieki nad zabytkami:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Pełna realizacja Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie będzie możliwa za sprawą uwzględnienia wcześniejszych zapisów dokumentów strategicznych szczebla krajowego, wojewódzkiego, powiatowego, pod warunkiem że nie pozostają one w sprzeczności z lokalnym interesem ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - relacje GPOnZ z dokumentami sporządzanymi na poziomie krajowym:

- 1) Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017,
- 2) Uzupełnienie Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2020.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017 stanowi wykonanie upoważnienia ustawowego, zawartego w art. 84 i 85 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (j. t. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.). Natomiast obowiązek opracowania Krajowego programu przez Generalnego Konserwatora Zabytków wynika z przepisu art. 90 ust. 2 pkt 1 w/w ustawy. Jednym ze strategicznych założeń krajowego programu jest wzmocnienie synergii działania organów ochrony

zabytków, w tym tworzenie podstaw współdziałania z organami samorządu terytorialnego. Program stwierdza, iż jakościowa przemiana w zakresie ochrony zabytków w Polsce może nastąpić jedynie dzięki łączeniu zasobów, lepszemu sieciowaniu struktur i działań organów ochrony zabytków.

Rolą programu krajowego jest tworzenie warunków dla wypracowania rozwiązań modelowych oraz ich upowszechnienie. Jak mówią zapisy tego dokumentu za realizację zadań związanych z ochroną zabytków odpowiedzialna jest zarówno administracja rządowa (wojewódzcy konserwatorzy zabytków oraz Generalny Konserwator Zabytków), jak również jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli oraz od stopnia zaangażowania tych podmiotów będą zależały realne efekty podejmowanych działań.

Głównym celem Programu jest „Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków”. Cel ten realizowany będzie poprzez trzy cele szczegółowe:

- 1) wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- 2) wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- 3) tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

1. W ramach celu szczegółowego 1 wyznaczono następujące kierunki działania:

- 1) porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych,
- 2) przygotowanie ratyfikacji Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego,
- 3) wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych zgodnie z obowiązującą doktryną konserwatorską,
- 4) wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego,
- 5) opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych,
- 6) opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków,
- 7) kontynuacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

2. W ramach celu szczegółowego 2 wyznaczono następujące kierunki działania:

- 1) zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach,
- 2) wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną,
- 3) podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków,
- 4) merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

3. W ramach celu szczegółowego 3 wyznaczono następujące kierunki działania:

- 1) przygotowanie ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa,
- 2) wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych,
- 3) promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu,

4) zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

4.1.2. Uzupełnienie Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2020.

Ogólne założenia do programu gminnego zawiera przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r. *Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013* (w 2005 r. Ministerstwo Kultury przygotowało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*), będąca rządowym dokumentem tworzącym ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowoczesnej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych, a także dla wspólnoty Polski z Unią Europejską. Głównym celem strategii jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce.

W ramach tej strategii określone zostały podprogramy, priorytety i działania *Narodowego Programu Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego”*:

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działania realizowane w ramach niniejszego priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja działań pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Działanie 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków.

Jednym z celów tego działania jest wykształcenie zachęt dla przedsiębiorców i osób fizycznych do inwestowania w zabytki.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne i inne cele społeczne.

Przewidziano między innymi programy wsparcia finansowego (program „Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej” i program „Promesa Ministra Kultury”).

Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.1 Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

Przewidziano między innymi organizowanie letnich szkół dziedzictwa dla uczniów.

Działanie 2.2 Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wywozem i przewozem przez granicę.

Przewidziano budowę sieci informacji wirtualnej.

4.2. Relacje GPOnZ z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu:

- 1) Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego.
- 2) Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2020.
- 3) Strategia rozwoju powiatu oleckiego na lata 2016-2025.

Program opieki nad zabytkami gminy Kowale Oleckie jest zgodny z wyznaczonymi w *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego* (przyjętym przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego (uchwałą Nr VII/164/15 z dnia 27 maja 2015 r.) celami polityki przestrzennej, zasadami zagospodarowania przestrzennego województwa oraz zasadami ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego. Do najważniejszych założeń odnośnie zabytków ujętych w planie można zaliczyć:

- 1) efektywne i racjonalne zagospodarowanie obiektów zabytkowych, dopuszczenie nowych funkcji do obiektów zabytkowych, pod warunkiem wykluczenia rozwiązań dysharmonijnych,
- 2) promowanie i wspieranie, także materialne, zagospodarowania obiektów zabytkowych na różne cele publiczne, z wykorzystaniem dostępnych źródeł finansowania,
- 3) ochronę ekspozycji zabytkowych panoram i sylwet miast oraz zespołów zabytkowych, zachowanie historycznych dominant krajobrazowych,
- 4) podwyższenie rangi ochrony prawnej innych obiektów i zespołów zabytkowych o wyjątkowych i unikatowych walorach,
- 5) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w polityce rozwoju województwa,
- 6) wspieranie programów ochrony zabytków uwzględniających finansowanie z funduszy Unii Europejskiej,
- 7) zapobieganie dewastacji przestrzeni w otoczeniu zabytków.

Ponadto gminny program jest zgodny ze *Strategią Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko-Mazurskiego* (zatwierdzona uchwałą Nr XVIII/272/00 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 24 lipca 2000 r.). Wśród celów strategicznych w ośmiu obszarach rozwoju, przyjętych jako priorytetowe dla województwa warmińsko - mazurskiego, wymieniono również dziedzictwo i kulturę. Cel strategiczny w tym obszarze został nazwany: Bogactwo dziedzictwa i kultury regionu istotnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego. Dla celu strategicznego określono natomiast następujący cel operacyjny: Dobry stan zabytków i muzeów, który rozwinęto w następujący sposób:

„Ochrona dziedzictwa stanie się priorytetem polityki kulturalnej w regionie, uwzględnianym w lokalnych strategiach i programach, wspieranym środkami finansowymi:

- 1) Ewidencja i badania wszystkich kategorii zabytków oraz współpraca administracji rządowej, samorządowej, właścicieli i użytkowników stworzą warunki do rozwoju, konserwacji, rewitalizacji i zagospodarowania dóbr kultury z pożytkiem dla społeczności lokalnych i regionu,
- 2) Zwiększy się dbałość o muzea w województwie. Lepsze warunki ich funkcjonowania zapewnią - odpowiedni stan kadry merytorycznej, poprawę bazy lokalowej i lepsze wyposażenie techniczne,
- 3) Wsparcie otrzymają inicjatywy lokalne (w tym mniejszości narodowe) w tworzeniu placówek muzealnych, izb regionalnych, kolekcji oraz promocji miejsc historycznych.”

Strategia Województwa Warmińsko-Mazurskiego została zaktualizowana - *Strategią rozwoju społeczno-gospodarczego Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2020* (zatwierdzona uchwałą Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego nr XXXIV/474/05 z dnia 31 sierpnia 2005 r.).

W opracowaniu tym uproszczono system priorytetów:

- a) konkurencyjna gospodarka,
- b) otwarte społeczeństwo,
- c) nowoczesne sieci i celów strategicznych:
 - a) wzrost konkurencyjności gospodarki,
 - b) wzrost aktywności społecznej,
 - c) wzrost liczby i jakości powiązań sieciowych.

Wśród planowanych działań przyjęto:

A. Opracowanie koncepcji produktów turystycznych:

- 1) stałe badania rynku turystycznego, w tym ewidencja i badania wszystkich kategorii zabytków (w celu rozwoju, konserwacji, rewaloryzacji i zagospodarowania dóbr kultury),
- 2) wyeksponowanie specyfiki i wypromowanie tradycji regionu, opracowania szerokiej i urozmaiconej oferty turystycznej opartej o tradycje wydarzeń historycznych w regionie, posiadane obiekty zabytkowe i regionalną kuchnię,

B. Wspieranie rozwoju infrastruktury:

- 1) zwiększanie dbałości o muzea w województwie, poprzez wsparcie kadry merytorycznej, poprawę bazy lokalowej i lepsze wyposażenie techniczne,

D. Współpraca na rzecz rozwoju turystyki

- 1) wsparcie otrzymują inicjatywy lokalne (w tym mniejszości narodowych) w tworzeniu placówek muzealnych, izb regionalnych, kolekcji oraz promocji miejsc historycznych.

W strategii rozwoju powiatu oleckiego na lata 2015-2025 jednym z celów operacyjnych (cel strategiczny: kultura i kultura fizyczna) jest dbałość o dziedzictwo kulturowe powiatu oleckiego, upowszechnienie działań w tym zakresie oraz organizacja działań ochronnych a odnosząc się do przedmiotu opieki nad zabytkami możemy wyróżnić:

- 1) opracowanie Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Oleckiego,
- 2) współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w zakresie ochrony zabytków znajdujących się na terenie powiatu oleckiego,
- 3) oznakowanie zabytków znajdujących się na terenie powiatu oleckiego znakami informującymi o tym, że zabytek podlega ochronie,
- 4) popularyzacja i upowszechnianie wiedzy o zabytkach i kulturze powiatu oleckiego.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

5.1. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

5.1.1. Strategia Rozwoju Gminy Kowale Oleckie do 2022 roku (uchwała Nr RG.0007.37.2015 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 2 czerwca 2015 r.)

Obiekty zabytkowe w gminie zwiększają atrakcyjność obszaru i stanowią potencjał do rozwoju różnych form rekreacji, w tym turystyki krajoznawczej. Zasoby dorobku kulturowego stanowią podstawę do tworzenia współczesnych wartości kulturowych, ale wymagają znacznych nakładów na utrzymanie obiektów zabytkowych w odpowiednim stanie technicznym. Obszar gminy Kowale Oleckie tylko częściowo został objęty badaniami archeologicznymi. Zabytkowa zabudowa jest zgrupowana w kilku wsiach. Pomimo skromnych form wystroju architektonicznego oraz przeważnie złego stanu technicznego, obiekty zachowały charakter zabytkowy. W grupie zabytkowych budynków są obiekty murowane mieszkalne i gospodarskie. Strategia Rozwoju Gminy Kowale Oleckie do 2022 roku jednym z celów operacyjnych (cel strategiczny: stworzenie optymalnych warunków do rozwoju turystyki i kultury w gminie oraz zabezpieczenie trwałości dziedzictwa kulturowego) jest wykorzystanie i ochrona zabytkowych obiektów dziedzictwa kulturowego:

- 1) zagospodarowanie szczególnie cennych obiektów i terenów,
- 2) pozyskiwanie środków na zabezpieczenie i renowację zabytkowych obiektów dziedzictwa kulturowego wraz z ich otoczeniem,
- 3) oznakowanie zabytków.

5.1.2. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy Kowale Oleckie (uchwała Nr RG.0007.277.2014 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 14 listopada 2014 r.)

Na terenie gminy Kowale Oleckie znajdują się obiekty:

- a) wpisane do rejestru zabytków, podlegające ochronie,
- b) wpisane do ewidencji zabytków.

W/w obiekty są zabytkami w rozumieniu ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (j. t. Dz. U. z 2014 r., poz. 1446, z późn. zm.) i podlegają przepisom w/w ustawy.

Obszar gminy Kowale Oleckie tylko częściowo został objęty badaniami archeologicznymi. Niezbyt precyzyjnych informacji o zabytkach pradziejowych dostarcza literatura niemiecka. W okresie powojennym teren był penetrowany sporadycznie przez archeologów. Sytuacja ta uległa zmianie w ciągu ostatnich 30 lat, gdy rozpoczęto systematyczne badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. W ich efekcie zaewidencjonowano tu ponad sto stanowisk archeologicznych, a przebadano jedynie zachodnią część gminy. Wyniki dotychczasowych badań pozwalają natomiast stwierdzić, że jest to teren niezwykle bogaty i bardzo wartościowy pod względem tak naukowym, jak i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Układ drożny na niemal całym terenie gminy powstał głównie w XVII - XIX wieku. Najprawdopodobniej część obecnie istniejących dróg pokrywa się ze starymi szlakami odnotowanymi w źródłach krzyżackich; np. droga z Kowali Oleckich do Mieruniszek, droga z Gołdapi do Olecka.

Połączenie kolejowe Gołdap - Olecko wraz z obiektami kubaturowymi pochodzi z II połowy XIX wieku. Nasyp kolejowy kolejki wąskotorowej biegnący od Olecka przez Lenarty do Mieruniszek powstał wraz z nieistniejącymi obiektami kubaturowymi około 1905 roku. Po 1945 roku torowiska oraz urządzenia kolejowe zostały zdemontowane przez specjalne oddziały Armii Czerwonej.

5.1.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Sukcesywnie uchwalane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zgodnie ze Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy Kowale Oleckie realizują wyznaczone kierunki polityki przestrzennej wobec środowiska kulturowego. Dla terenu gminy Rada Gminy Kowale Oleckie uchwaliła następujące plany:

L. p.	Nazwa uchwały
1.	Uchwała Nr V/38/2003 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 9 kwietnia 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Kowale Oleckie
2.	Uchwała Nr VIII/66/2003 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 4 września 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów złóż kruszywa „Stożne IV” i „Stożne V” we wsi Stożne w gminie Kowale Oleckie
3.	Uchwała Nr VIII/67/2003 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 4 września 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów złóż kruszywa „Stożne VI” i „Stożne V” we wsi Stożne Golubki w gminie Kowale Oleckie
4.	Uchwała Nr XXIV/175/2005 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 11 lutego 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Gorczyce w gminie Kowale Oleckie (złoża kruszywa naturalnego „GORCZYCE”)
5.	Uchwała Nr RG.0007.99.2016 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 17 marca 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowale Oleckie w części obrębu geodezyjnego Kowale Oleckie, Monety, Gorczyce i Kucze (Dz. Urz. Województwa Warmińsko-Mazurskiego z 2016 r. poz. 1772)

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Zarys historii Gminy Kowale Oleckie.

Tereny północno-wschodniej Polski, gdzie leży obecnie gmina Kowale Oleckie do schyłku plejstocenu kilkakrotnie ulegały zmianom klimatycznym spowodowanym przez zlodowacenie. Ewentualne ślady bytności człowieka na tym terenie w okresach ocieplenia zostały zniszczone lub przykryte grubą warstwą osadów polodowcowych. Ostateczne wytopienie się lodowca w XIV tysiącleciu p.n.e. i ocieplanie się klimatu w następnych tysiącleciach pozwoliło na powolne wytworzenie się ekosystemu przyjaznego człowiekowi. Najstarsze ślady przebywania człowieka na Mazurach pochodzą z późnego paleolitu (XI tysiąclecie p.n.e.). Wówczas pojawiły się tu niewielkie koczownicze grupy, związane z tzw. kulturą hamburską. Ich egzystencja w całości opierała się na eksploatacji środowiska naturalnego (łowiectwie, zbieractwie i rybołówstwie).

Z końcem epoki lodowej (ok. 8300 lat przed Chrystusem) klimat ocieplił się na tyle, że miejsce tundry zajęła tajga. W tych nowych warunkach rozwinęła się urozmaicona roślinność (między innymi jagody) oraz pojawiły się liczne gatunki zwierząt, w tym łownych. Bogactwo pożywienia spowodowało z kolei znaczący przyrost demograficzny i przejście ludzi na wpół osiadły tryb życia. Okres ten nazywamy mezolitem - środkową epoką kamienia. Wówczas na brzegach rzek i jezior zakładano obozowiska składające się z kilku szałasów. Koncentrację stanowisk z tego okresu odkryto w Czerwonym Dworze, Golubiach Węzewskich, Jabłonowie, Staczach, Szeszkach, Szwałku, Wierzbiankach i Zawadach Oleckich. Myśliwsko-rybacko-zbieracki sposób gospodarowania na ziemiach obecnie północno-wschodniej Polski, charakterystyczny dla kundańskiego kręgu kulturowego, trwał jeszcze w późnym mezolicie.

Ludność neolityczna, której egzystencja opierała się już na hodowli i uprawie roli z malejącym udziałem polowania i rybołówstwa, podejmowała próby ekspansji na omawiany teren. Świadczą o tym nieliczne stanowiska archeologiczne w Czerwonym Dworze. Ciekawym zjawiskiem z tego okresu są stanowiska kręgu kultury strefy leśnej zaliczane do okresu preneolitu w Czerwonym Dworze i Szeszkach. Ludność ta nie zdołała jednak osiedlić się tutaj na stałe. Sytuacja taka trwała bardzo długo, jeszcze w głąb epoki brązu (po 1800 p.n.e.). Brakuje na terenie gminy Kowale Oleckie archeologicznych śladów osadnictwa plemion posługujących się narzędziami wykonanymi z brązu. Pojedyncze groty oszczepów, sztylety lub siekierki odnajdywane podczas badań archeologicznych wiązane są z wymianą handlową i traktowane jako towary importowane.

Dopiero w połowie pierwszego tysiąclecia przed Chrystusem nastąpiła tutaj zasadnicza zmiana w strukturze zasiedlenia. Na Mazury przybył nowy lud - Bałtowie Zachodni. Zakładali oni osiedla obronne na platformach drewnianych, lokalizowanych na wypłyceńcach jeziornych lub silnie obwałowane i chronione palisadami grody na szczytach wzgórz. Od charakterystycznej formy pochówku zmarłych określa się ten lud kulturą kurhanów zachodniobałtyjskich. Ludność do niej należąca zajmowała się przede wszystkim rolnictwem, wprowadziła też na te tereny umiejętność wytopu i obróbki żelaza. Na terenie gminy mamy stanowiska w Jabłonowie i Staczach.

Na przełomie er wytworzyła się kultura bogaczewska. Był to również lud bałtyjski, jednak o znacznie bardziej rozwiniętej kulturze materialnej, najpewniej dzięki kontaktom i wymianie handlowej z Cesarstwem Rzymskim. Z tego okresu na terenie gminy mamy stanowiska w Czerwonym Dworze, Golubiach Węzewskich, Jabłonowie, Staczach, Szwałku i Węzewie.

Wczesne średniowiecze (w periodyzacji archeologicznej) było ostatnią fazą samodzielnego bytu plemion bałtyjskich na tych ziemiach. Tereny gminy Kowale Oleckie zamieszkiwały w tym okresie plemiona Jaćwingów (stanowiska w Czerwonym Dworze, Staczach, Szwałku, Węzewie i Zawadach Oleckich). Rody możnowładców plemiennych podzieliły między siebie poszczególne włości, w których wznoszono grody obronne otoczone wieńcem osad. Podstawą gospodarki Jaćwingów było rolnictwo uzupełniane hodowlą bydła, łowiectwem, rybołówstwem i bartnictwem.

Do początku XIII w. plemiona jaćwieskie toczyły walki z sąsiadami ze zmiennym szczęściem. Regularny podbój Prus przez Zakon Krzyżacki (pełna nazwa: Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie) datowany od 1226 r. i dokonywany z udziałem wojsk księcia mazowieckiego

zbliżał się nieuchronnie do ziem plemiennych. W 1277 r. rozegrała się krwawa bitwa między Jaćwingami, a Krzyżakami nad Jeziorem Skomętno w okolicach Ełku. Kilka lat później kronikarz krzyżacki Piotr Dusburg pod datą 1280 zapisał: "Koniec wojny w Prusach. Początek wojny litewskiej." Oznaczało to pokonanie plemion pruskich i zajęcie ich terytoriów aż po Niemen. Rozwój osadnictwa na zdobytym terenie następował znacznie wolniej niż jego podbój. Dlatego interesujący nas obszar, w owych czasach, z wolna pokrywał się puszcza. Obszar gminy nie był zasiedlany przez Krzyżaków w ciągu ponad dwóch kolejnych stuleci. Po zaciekłych wojnach, na tym obszarze pozostało niewiele ludności, ale do całkowitego wyludnienia nie doszło, o czym świadczą znaleziska archeologiczne ceramiki datowane na XIV-XV w. Pas puszczy stanowił granicę z Litwą, na którą wyprawiały się oddziały krzyżackie w tzw. rajzach. Jedna z dróg tych wypraw krzyżackich prowadziła przez puszcza na Litwę po terenie obecnej gminy Kowale Oleckie. Szlak ten prowadził obok Szeskich Wzgórz i z całą pewnością przez Mieruniszki, znaną wówczas włość jaćwieską.

Dwie wielkie wojny w 1410 i 1414 r., chociaż toczyły się z dala, miały jednak wpływ na sytuację terenu. W 1422 r., zgodnie z traktatem nad jeziorem Melno, ustalono granicę między Zakonem, a ziemiami podległymi Jagiellonom. Granica ta z niewielkimi korektami dotrwała do okresu międzywojennego. Ziemie obecnej gminy Kowale Oleckie stały się tym samym terenem przygranicznym z Litwą. W traktacie pokojowym wymieniana się dawną jaćwieską włość Mieruniszki (po 1945 roku poza obszarem gminy) jako jeden z granicznych punktów.

W 1525 roku wprowadzono nowy podział administracyjny kraju na trzy okręgi administracyjne: sambijski, katangijski i górnopruski. W okręgu katangijskim leżały tzw. polskie starostwa (zasiedlone ludnością pochodzenia polskiego), a wśród nich obszar gminy Kowale Oleckie. W miejsce komornictwa utworzono starostwo straduńskie. Obszar obecnej gminy Kowale Oleckie wszedł wówczas w skład starostwa straduńskiego. W 1540 roku dokonano wielkiego spisu podatkowego (Nachtgelts). Nadania, bardzo liczne w tym okresie, odbywały się bezpośrednio od księcia lub w formie sprzedaży z rąk starostów. Był to czas rozwoju osadnictwa na terenie gminy Kowale Oleckie. Bezpośrednio od księcia Albrechta zostały dokonane nadania dóbr lennych **Borkowiny** (03.11.1565 r.), **Chelchy** (1563 r.), **Drozdowo** (1562 r.), **Golubie Węzewskie** (12.05.1565 r.), **Guzy** (1565 r.), **Kowale Oleckie** (1563 r.) - z nadania tego wydzielono 30 włók na wieś czynszową (07.10.1564 r.), **Lakiele** (15.06.1566 r.), **Stacze** (1564 r.), **Węzewo** (24.12.1562 r.), wieś wolnych z młynem dziedzicznym **Gorczyce** (1563 r.) i wieś czynszową **Żydy** (1565 r.).

Nadania starostów zapoczątkował burgrabia a następnie starosta Piotr v. Schwartz - dobra lenne **Dorsze** (między 1525 a 1534 r.). W okresie działalności starosty Caspara v. Aulack powstały **Golubki** (1541 r.), wieś czynszowa **Mieruniszki** (1537 r., nadanie potwierdzone przez księcia Albrechta 11.10.1541 r. - od 1945 r. poza obszarem Gminy), wieś czynszowa **Zawady Oleckie** (1541 r.). Starosta Michał v. Eysack dokonał nadania wsi czynszowej **Garbas** (1548 r. - od 1945 r. poza obszarem gminy), starosta Christof v. Glaubitz dokonał nadania wsi czynszowej **Czukty** (1560 r.), a starosta Lorentz v. Halle dokonał nadań wsi czynszowej **Kiliany** (1561 r.), dóbr lennych **Kucze** (1565 r.), włók sołeckich **Monety** (1564). wsi czynszowej **Szarejki** (1566 r.), dóbr lemańskich **Rdzawe** (1565 r.), wsi czynszowej **Sokółki** (1564 r.), wsi czynszowej **Szeszki** (1561 r.). Miało miejsce jedno nadanie książęce, za pośrednictwem starosty, wsi czynszowej **Stożne** (1560 r.). Jeszcze w XVI stuleciu starosta Heinrich v. Kracht dokonał nadania wsi wolnych **Daniele** (1581 r.) i dóbr lemańskich

Rogówko (1581 r.). W 1598 roku z polecenia władz książęcych, Bartel Hüniche krajowy mierniczy dokonał nowych pomiarów m.in. w starostwie oleckim.

Wiek XVII przyniósł zmiany polityczno-administracyjne. Siedzibę starostwa ostatecznie przeniesiono do zamku Oletzko, a starostwo nazwano oleckim (1619 r.). Był to ważny moment w rozwoju struktury administracyjnej Prus Książęcych na tym przygranicznym terenie. W państwie konieczne były nowe regulacje prawne. W 1620 roku wprowadzono nowe prawo krajowe (Landrecht) porządkujące tytuły własności dóbr. Te dobra, które nie były obciążone czynszami stały się własnością dotychczasowych użytkowników. Dobra obciążone stały się dobrami dzierżawnymi. Z lokacji dokonanych przez księcia Jana Zygmunta miało miejsce nadanie dóbr lennych w **Żydach** (1612 r.), powtórne nadanie wsi czynszowej Monety (1616 r.) i odnowienie przywileju wsi **Kiliany** (1616 r.).

Książęta z linii brandenburskiej podejmowali starania zmierzające do podniesienia swojej rangi wśród władców Rzeszy. Ważnym krokiem w tym kierunku było zdominowanie stanów pruskich, które nastąpiło za Fryderyka Wilhelma (1640-1688) zwanego Wielkim Elektorem, monarchy dążącego do uzyskania władzy absolutnej. Książę ten podjął ostatni etap kolonizacji ziem pruskich. Dokonywał tego w formie tzw. osadnictwa szkatułowego. Na zalesionych obszarach państwowych puszczy dokonywane były nadania, z których przychody zapewniały środki bezpośrednio księciu. Tworzono wówczas wsie głównie w pasie puszczańskim. Akcja ta przebiegała jednak dość wolno i na terenach wschodnich osadnictwo zwane szkatułowym dokonywało się jeszcze w XVIII wieku. Na terenie gminy Kowale Oleckie powstało **Jablonowo** (1688 r.) oraz Ilgenthal (okolice Zawad Oleckich).

Król przywiązywał też wagę do rozwoju oświaty dokonując reformy szkolnictwa elementarnego (Principia Regulativa z 3 lipca 1736 r.). Powstał również fundusz Mons Pietatis, z którego środki przeznaczono na uposażenia nauczycieli szkół wiejskich. Powstały wówczas szkoły w miejscowościach: **Golubki** (1743), **Jablonowo** (między 1737 a 1740 r.), **Monety** (między 1737 a 1740 r.), **Sokółki** (między 1737 a 1740 r.), **Zawady Oleckie** (1737 r.). W istniejących wsiach powstały kolejne szkoły: Drozdowo (1780 r.), Guzy (1760 r.), Kowale Oleckie (1760 r.), (Kucze 1751 r.) Stacze (pomiędzy 1762 a 1786). Gmina Kowale Oleckie do początków XIX w. zmieniła swoje przygraniczne położenie. Powstały wówczas nowe wsie **Budki** (Białskie Pola -1773 r.) i **Cicha Wólka** (1789 r.) oraz szkoły w istniejących wsiach: **Borkowiny** (XVIII/XIX w.), **Czukty** (koniec XVIII w.), **Stożne** (koniec XVIII w.)

Reforma administracyjna z 1816 r. dokonała także zmian w rozgraniczeniu rejencji królewieckiej i gąbińskiej. Nowy podział na powiaty spowodował włączenie obszaru obecnej gminy Kowale Oleckie w skład powiatu oleckiego należącego do rejencji gąbińskiej. Podział ten stawał się z wolna podstawą do wyznaczenia granic obwodów kościelnych i okręgów sądowniczych. Przełom XVIII i XIX wieku to rozwój nowych punktów osadniczych tzw. dzierżaw wieczystych, były to przejawy osadnictwa bezplanowego w miejscach wypaleniskowych. Tak powstały **Kilianki** (1817 r.). Z leśniczówki powstała dzierżawa wieczysta **Czerwony Dwór**. Ten typ osadnictwa zakończył się w połowie XIX. Powstały także nowe szkoły: **Chelchy** (1835 r.), **Golubie Węzewskie** (1811 r.), **Kiliany** (1825 r.), **Szwałk** (1840 r.).

Koniec XIX i pocz. XX wieku to okres kształtowania się zachowanego do dziś krajobrazu kulturowego obszaru gminy. Wcześniejsze formy ubogiego budownictwa mazurskiego (drewniane, gliniane i kamienne)

zachowały się w formie szczątkowej. Ważnym dla rozwoju budownictwa było wynalezienie pieca kręgowego Fryderyka Hoffmana, które przyczyniło się do rozwoju budowy cegielni na terenie powiatu zasobnego w glinę. Wydajność cegielni z piecem Hoffmana przyczyniła się do dynamicznego rozwoju budownictwa ceglanego. Pojawiły się dość powszechnie budowle murowane z cegły kryte dachówką. Nadal wykorzystywano jednak naturalny materiał jakim był kamień polny.

W latach 70-tych XIX w. na terenie gminy istniały majątki ziemskie ukształtowane już ok. poł. XVI w. gniazda rycerskie **Daniele, Rdzawe, Stacze, Wężewo, majątki Drozdowo, Golubie Wężewskie, Gorczyce, Kiliany, Mieruniszki, Szwałk** a także powstałe w późniejszym okresie: **Borysewo**, oraz folwarki majątku **Wężewo (Mściszewo, Gościerady, Żydy, Małe Wężewo)**.

Hitlerowskie Niemcy zmierzały ku wojnie. Atak na Polskę 1 września 1939 roku rozpętał drugą wojnę światową. Okupacja ziem Polski zmieniła na okres 1939-1944 położenie geopolityczne terenu obecnej gminy Kowale Oleckie. Działania wojenne prowadzone początkowo z dala od tych ziem, po załamaniu się potęgi militarystyki hitlerowskiej zbliżały się nieuchronnie do granic Prus Wschodnich, a tym samym powiatu oleckiego. Koalicyjna Armia Czerwona dotarła do granic Prus w październiku 1944 roku. Rozpoczęta wcześniej ewakuacja ludności, zakończyła się w październiku 1944 roku.

22 i 23 stycznia 1945 roku Kowale Oleckie zajęły oddziały Armii Czerwonej, w ślad za nimi ruszyła polska ludność przygraniczna. Po drugiej wojnie światowej omawiany teren włączono do woj. białostockiego, a miasto Treuburg nazwano Olecko. Utrzymało ono status powiatu. Przygraniczne położenie wpłynęło na dość szybkie osiedlanie się ludności polskiej w dobrze zachowanych wsiach i w zniszczonym w ok. 60 % mieście. Przestała istnieć część majątków ziemskich (Borysewo, Golubie Wężewskie, Gościerady, Gorczyce, Kiliany, Małe Wężewo, Rdzawe). Całkowitej likwidacji uległa sieć kolejek wąskotorowych. Lata powojenne to zmiana przynależności państwowej terenu dawnego powiatu Olecko, do którego nadal należał obszar gminy Kowale Oleckie, z którą wiązało się również tworzenie nowej administracji i zrębów nowego systemu politycznego. System ten wywarł znaczący wpływ na przekształcenia własnościowe, światopoglądowe, gospodarcze i planistyczne. Rolniczy charakter powiatu oleckiego ze słabo rozbudowanym przemysłem utrzymał się w okresie powojennym. Ustrój socjalistyczny funkcjonujący wówczas w Polsce dopuszczał wprowadzenie własności prywatnej, jednak dominującą stała się własność państwowa i spółdzielcza. Dawne majątki, jak i część gruntów dawnych wsi, zostały włączone do Państwowych Gospodarstw Rolnych, akweny wodne zagospodarowywały Państwowe Gospodarstwa Rybackie, lasy upaństwowiono. Dawne zakłady takie jak młeczarnia, gorzelnia, cegielnia, zakłady wydobywcze oraz handel stopniowo uruchamiano. Z czasem jednak miejsce prywatnego rzemiosła i handlu zajęły spółdzielnie wielobranżowe oraz spółdzielnie handlowe (GS Samopomoc Chłopska). Scentralizowany system zarządzania i finansowania odciskał swoje piętno na wielu dziedzinach życia ludności, między innymi na oświacie, kulturze i ochronie zdrowia. Wprowadzanie zasad planowania przestrzennego powodowało zmiany charakteru odbudowywanego ze zniszczeń wojennych, a nowe formy zabudowy wsi z Państwowymi Gospodarstwami Rolnymi jak i standardowymi zagrodami chłopskimi przeobrażały mazurski krajobraz. Z dawnych linii kolejowych pozostała jedynie normalnotorowa linia kolejowa z Gołdapi do Elku i linia do Suwałk przez Cimochy. W wyniku reformy administracyjnej od 1975 r. zwiększono liczbę województw i zlikwidowano powiaty, a na omawianym terenie utworzono gminę

Kowale Oleckie i włączono do województwa suwalskiego. Był to okres intensyfikacji systemowego budownictwa i rozwoju firm państwowych. Z tego czasu pochodzi między innymi osiedle w Kowalach Oleckich.

Przemiany społeczno-polityczne, które dokonały się w Polsce po 1989 roku, doprowadziły między innymi do zmian własnościowych. Ich pierwszym przejawem była komunalizacja majątku państwowego, prywatyzacja i wyprzedaż nieruchomości rolnych Skarbu Państwa. Proces ten, trwający do dzisiaj, obok skutków pozytywnych (tworzenie nowych przedsiębiorstw prywatnych, rozwój budownictwa głównie prywatnego), rodzi też negatywne (bezrobocie, znaczne zróżnicowanie dochodów społeczeństwa). W nowej rzeczywistości na terenie gminy prężnie działają takie firmy prywatne jak Cegielnia Golubki i Kowale Oleckie, odlewnia żeliwa w Kowalach Oleckich, „Kruszbet” w Stożnem. W sferze usługowej wyraźnie dominują firmy związane z obsługą ruchu turystycznego: usługi agroturystyczne, handel.

W styczniu 1999 roku dokonano kolejnej reformy administracyjnej, przywrócono wówczas powiaty, tworząc powiat olecko-gołdapski, a od 2003 r. powiat olecki. Zmniejszono również liczbę województw likwidując województwo suwalskie i tworząc województwo warmińsko-mazurskie z siedzibą w Olsztynie, w którego skład wszedł powiat Olecko i Gmina Kowale Oleckie.

Gmina Kowale Oleckie leży wprawdzie na wschód od systemu wielkich jezior mazurskich, obszaru znacznego ruchu turystycznego, to jednak walory przyrodnicze gminy (czyste powietrze, lasy, jeziora) wpływają na rozwój agroturystyki na jej terenie. Na terenie gminy Kowale Oleckie jest osiem gospodarstw agroturystycznych. Specyfiką ostatnich lat jest powstawanie prywatnych zagród letniskowych wytyczanych od nowa lub tworzonych w wyniku przekształceń dawnych siedlisk.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Na terenie gminy dominują chłopskie wsie jednoulicowe. Ich zabudowę stanowią przeważnie siedliska rolne składające się z frontowego domu mieszkalnego i budynków gospodarczych usytuowanych wokół prostokątnego podwórza. Murowany dom to przeważnie typowy dom kalenicowy. Typowy dom kalenicowy wykształcił się w okresie nowożytnym z połączenia dwóch domów dwuizbowych i był popularny na rozległym terenie Prus, Litwy i Mazowsza zarówno na wsi jak i w mieście. Miał plan prostokąta. Wejście do budynku poprzez sień, umieszczono pośrodku ściany kalenicowej. Sień umieszczona centralnie zajmowała całą szerokość budynku. Wyjście z sieni prowadziło na podwórze. Z boków znajdowały się po dwie izby w trakcie frontowym i podwórzowym, każda była doświetlona dwoma oknami. Uzyskiwano tym samym typ symetrycznych, pięcioosiowych elewacji podłużnych i cztery izby mieszkalne. Z czasem dodawano dalsze izby w obu traktach wydłużając budynek. W niektórych budynkach ograniczano rozmiary sieni do głębokości traktu frontowego.

W krajobrazie gminy są również wsie podworskie. Głównym ich elementem jest oczywiście zespół dworsko-parkowy oraz czworaki i dwojaki dworskie usytuowane w pobliżu. Uzupełnieniem krajobrazu jest zabudowa kolonijna o formach jak we wsiach chłopskich. Stałym elementem wszystkich wsi są cmentarze, zdarza się, że w jednej wsi jest kilka cmentarzy, wiejski, dworski i rodzinne. Na omawianym terenie są również obiekty liniowe (aleje, czynne i nieczynne linie kolejowe). Zmieniły one na trwałe naturalny sposób

uksztaltowania terenu i w większości służą obecnie komunikacji kołowej. Cmentarze są obiektami usytuowanymi w pobliżu zabudowy i układów liniowych oraz w przestrzeni krajobrazu. Obecnie, po likwidacji zabudowań na koloniach i wtórnych zalesieniach terenu, można je odnaleźć w najmniej spodziewanych miejscach. Pod powierzchnią ziemi niezależnie od obecnego ukształtowania terenu odnaleziono archeologiczne ślady obecności człowieka z różnych epok. Teren gminy objęto planowymi badaniami archeologicznymi w formie tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski /AZP/. Teren gminy Kowale Oleckie został przebadany w 80 %.

5.2.2.1. Budownictwo

Mimo przygranicznego położenia i burzliwych dziejów tych ziem, stosunkowo dobrze zachowały się chłopskie zabudowania wsi z przełomu XIX/XX w. Nieliczne wsie uzupełnione zostały formami z okresu międzywojennego lub wybudowane od nowa (Cicha Wólka). Ważnym elementem zabudowy wsi były zespoły dworskie. Przeważały jednak mniejsze założenia dworsko-parkowe lub folwarczne (Dorsze, Drozdowo, Mściszewo, Stacze, Stachowięta, Szwałk, Wężewo, Żydy). Wiele z pierwotnych zespołów nie zachowało się do naszych czasów (Borysewo, Golubie Węzewskie, Gościerady, Gorczyce, Kiliany, Małe Wężewo, Rdzawe). Zabudowa tych zespołów odbiegała charakterem i rozmachem od inwestycji bogatego chłopstwa (w kompleksach bywały cegielnie i gorzelnie, stadniny). Nieodłącznym elementem krajobrazu wsi były karczmy i zajazdy, których zachowało się niewiele (Sokółka, Zakątek). W wielu wsiach zachowały się szkoły, są to Czukty, Jabłonowo, Kiliany, Kowale Oleckie, Lakiele, Monety, Sokółki, Stożne) i to zarówno o formach neogotyckich jak i w formach międzywojennej narodowej architektury niemieckiej.

W wyniku działań II wojny światowej i powojennej gospodarki mieszkaniowej w Kowalach Oleckich część budynków uległa zniszczeniu, a nowa zabudowa stanęła w całkowitej sprzeczności w stosunku do charakteru pierwotnego krajobrazu kulturowego. Na terenie wsi, zgodnie z podziałem parafialnym, zachowały się ewangelickie zespoły sakralne, (obecnie użytkowane przez katolików kościół w Szarejkach).

5.2.2.2. Cmentarze

Na terenie gminy Kowale Oleckie znajdują się 42 cmentarze, z czego 2 są wpisane do rejestru zabytków. Dominują cmentarze ewangelickie założone w XIX wieku. W Kowalach Oleckich zachował się cmentarz wojenny z I wojny światowej. Mogiły i kwatery wojenne zachowały się natomiast na cmentarzach ewangelickich. W kilku miejscowościach przetrwały cmentarze rodzinne (np. w parku w Dorszach i Golubiach Węzewskich).

Obiekty cmentarne są przeważnie położone na terenach eksponowanych, na wzgórzach i wzniesieniach, niekiedy nad jeziorami. Porośnięte drzewostanem są charakterystycznym elementem miejscowego krajobrazu. Do najciekawszych cmentarzy, należy zaliczyć cmentarz wojenny w Kowalach Oleckich, nieużytkowany cmentarz ewangelicki w Czerwonym Dworze z aleją dojazdową. Znaczne wartości zabytkowe i krajobrazowe reprezentują też cmentarze ewangelickie w Borkowinie i Szwałku.

Stan cmentarzy ewangelickich jest zły lub bardzo zły. Większość z nich jest zarośnięta chaszczami i samosiejkami, tworzącymi niejednokrotnie trudny do przebycia gąszcz. Podstawową formą nagrobną są

betonowe skrzynie, przeważnie bezimienne. Na nielicznych cmentarzach, zachowały się ażurowe krzyże żeliwne mające duże znaczenie poznawcze dla sztuki sepulkralnej Mazur.

Z punktu widzenia konserwatorskiego podstawowym zabiegiem na cmentarzach ewangelickich powinno być wykarczowanie zarośli i samosiejek oraz usuwanie śmieci. Tylko w ten sposób można uszanować miejsca pochówku, zapobiec zarastaniu obiektów sepulkralnych oraz udostępnić je turystom i innym zainteresowanym.

5.2.2.3. Parki

Parki są nieodłącznym elementem wszystkich zespołów dworsko - parkowych. Ogółem zachowało się 8 parków podworskich. Cztery parki są wpisane do rejestru zabytków i podlegają pełnej ochronie konserwatorskiej. Wszystkie parki pochodzą z XIX wieku. Stan parków w gminie jest zły. Nie prowadzi się w nich żadnych zabiegów sanitarnych i pielęgnacyjnych. Jeżeli sytuacja w tym zakresie nie ulegnie poprawie, los większości z nich będzie przesądzony.

5.2.2.4. Obiekty archeologiczne

Gmina Kowale Oleckie pod względem rozpoznania archeologicznego przez długi czas stanowiła niemalże białą plamę. Sytuacja zmieniła się w latach osiemdziesiątych XX w., kiedy to spora jej część została objęta planowymi badaniami powierzchniowymi w ramach rządowego programu ewidencji stanowisk Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Jednak mimo kontynuowania badań również w ostatnich latach, nadal nie przebadano całego obszaru gminy. Mimo tego, w skali województwa, gmina Kowale Oleckie należy do dobrze zbadanych terenów.

Istotnym zagadnieniem pozostaje sprawa ukończenia badań i podjęcia ochrony zarejestrowanych wcześniej i nowo odkrytych obiektów archeologicznych. Część z dawnych stanowisk, ujętych w Archeologicznym Zdjęciu Polski nie posiada precyzyjnej lokalizacji. Zostały one ujęte w tym opracowaniu, zgodnie z dostępną dokumentacją archeologiczną.

Formą ochrony stanowiska archeologicznego jest ujęcie w ewidencji i objęcie wpisem do rejestru zabytków. Bardzo poważnym zagrożeniem jest głęboka orka traktorowa, której jednak ze względów prawnych nie można wyeliminować. Całkowicie niedopuszczalne jest natomiast prowadzenie jakichkolwiek prac ziemnych w obrębie omawianych stanowisk. W wypadku najwyższej konieczności musi to być uzgodnione z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i wymagać będzie przeprowadzenia badań ratowniczych, a także prowadzenia prac ziemnych pod stałym nadzorem archeologa.

5.2.3. Zabytki nieruchome

Obiekty i założenia urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.). Wszelkie prace remontowe, zmiany własności, funkcji i przeznaczenia obiektu wymagają pisemnego pozwolenia Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Elku.

Na podstawie art. 37 ust.1 w/w ustawy Minister Kultury i Dziedzictwa Kulturowego wydał w dniu 14 października 2015 r. rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków¹⁾ (Dz. U. z 2015 r., poz. 1789) określa wymagania względem osób prowadzących prace przy obiektach zabytkowych oraz tryb postępowania. Na terenie Gminy Kowale Oleckie znajduje się 12 obiektów (w tym 2 obiekty archeologiczne oraz 1 obiekt ruchomy) wpisanych do rejestru zabytków (stan na 19.01.2016 r.).

Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Data wpisu	Decyzja
DORSZE	Park dworski wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej i cmentarzem	A-2584	14 listopada 1988 r.	KL.WKZ 534/184/D/88
DROZDOWO	Dwór	A-2766	10 marca 1989 r.	KL.WKZ 534/578/D/89
KOWALE OLECKIE	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-1425	10 marca 1983 r.	KL.WKZ 534/327/D/83
STACZE	Park dworski	A-1646	12 marca 1986 r.	KL.WKZ 534/455/D/85
STACZE	Dwór wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej, mieszkalnej i biurowej	A-2756	10 marca 1989 r.	KL.WKZ 534/667/D/89
SZWĄŁK	Park dworski z przyległym terenem zabudowy mieszkalnej i gospodarczej	A-1979	31 marca 1987 r.	KL.WKZ 534/582/D/87
SZWĄŁK	Cmentarz ewangelicki	A-3389	12 października 1992 r.	WKZ 534/923/D/92
SZWĄŁK	Zespół dworsko-parkowy (dwór, obora, magazyn, budynek mieszkalny, stodoła, kuźnia)	A-3883	4 kwietnia 1996 r.	WKZ 534/1048/D/96
WĘŻEWO	Park wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej i mieszkalnej	A-1648	12 marca 1986 r.	KL.WKZ 534/456/D/86

Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

SZAREJKI	Kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Różańcowej i św. Andrzeja Boboli	A-1687	18 czerwca 1986 r.	KL.WKZ 534/501/D/86
----------	--	--------	--------------------	------------------------

Wykaz obiektów (stanowisk) archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Data wpisu	Stanowisko w miejscowości	Nazwa własna	Obszar AZP
SZWAŁK	Grodzisko	C-070	12 listopada 1969 r.	st. I		17-78
WĘŻEWO	Grodzisko	C-072	12 listopada 1969 r.	st. I	Stary Szaniec	16-79

Zabytki nieruchome ze wskazaniem własności

Własność	Liczba zabytków
Skarb Państwa /państwowa	0
gminna/komunalna	2
prywatna	9
związków wyznaniowych	1
współwłasność	0
inne	0

Zabytki nieruchome wpisane ze wskazaniem rodzaju zabytku

Rodzaj zabytku	Liczba zabytków
zespoły urbanistyczne	0
sakralne	1
obronne	0
użyteczności publicznej	0
parki - zieleń	4
mieszkalne	2
dwór	3
cmentarze	2
inne	0

Do rejestru zabytków nie wpisuje się zabytków wpisanych do inwentarza muzeum. Muzea stanowią najważniejszą formę organizacyjną opieki nad zabytkami ruchomymi. Sprawy związane z ochroną zbiorów muzealnych reguluje ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2012 r. poz. 987, z późn. zm.). Na terenie Gminy Kowale Oleckie nie działa żadne muzeum.

5.2.4. Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie.

Nowelizacja ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (Dz. U. z 2010 r. poz. 474), która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o

warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz o decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru i ich otoczenia,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁾ (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.) oraz Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem¹⁾ (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) gminna ewidencja zabytków jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Zbiór ten jest zbiorem otwartym, w związku z czym kluczem stosowanym przy jego porządkowaniu jest miejscowość, adres oraz nr działki. Karta adresowa zabytku nieruchomego zawiera następujące rubryki:

- a) nazwa,
- b) czas powstania,
- c) miejscowość,
- d) adres,
- e) przynależność administracyjna,
- f) formy ochrony,
- g) opracowanie karty adresowej,
- h) fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym.

Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podczas prac nad Gminną Ewidencją Zabytków Gminy Kowale Oleckie dokonano weryfikacji zasobu znajdującego się w wykazie Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pod kątem stanu faktycznego.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie - zabytki nieruchome

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Lokalizacja
1.	Bialskie Pole	Cmentarz ewangelicki	Na skraju lasu leżącego między Białą Olecką a Bialskim Polem, w odległości ok. 1 km na północny zachód od wsi Bialskie Pole. Numer ewidencyjny nieruchomości - 33, obręb geodezyjny Bialskie Pole.
2.	Borkowiny	Cmentarz ewangelicki	Okolo 1 km na południowy wschód od wsi Borkowiny. Numer ewidencyjny nieruchomości - 16/56, obręb geodezyjny - Kucze.

3.	Chełchy	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na północ od centrum wsi, na niedużym wzniesieniu w pobliżu lasu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 315/71, obręb geodezyjny - Chełchy.
4.	Chełchy	Cmentarz/znalezisko kości	Numer ewidencyjny nieruchomości - 40, obręb geodezyjny - Chełchy
5.	Czukty	Cmentarz ewangelicki z mogiłą żołnierza niemieckiego	Około 150 m na północny-zachód od centrum wsi, kilkadziesiąt metrów na północ od drogi Czukty-Sokółki. Numer ewidencyjny nieruchomości - 46, obręb geodezyjny - Czukty.
6.	Czukty	Cmentarz ewangelicki	Około 100 m na północny-zachód od centrum wsi, kilkadziesiąt metrów na północ od drogi Czukty-Sokółki. Numer ewidencyjny nieruchomości - 31, obręb geodezyjny - Czukty.
7.	Daniele	Cmentarz ewangelicki	Około 150 m na zachód od toru kolejowego, w rozwidleniu dróg. Numer ewidencyjny nieruchomości - 3231, obręb geodezyjny - Gorczyce.
8.	Drozdowo	Park	Numer ewidencyjny nieruchomości - 394, obręb geodezyjny - Lakiele.
9.	Drozdowo	2 obory + stodoła + spichlerz	Numer ewidencyjny nieruchomości - 394, obręb geodezyjny - Lakiele.
10.	Drozdowo	Cmentarz ewangelicki rodzinny	Na końcu wsi (w zachodniej części), w sąsiedztwie szosy Filipów - Kowale Oleckie. Numer ewidencyjny nieruchomości - 249/3 lub 250, obręb geodezyjny - Lakiele.
11.	Drozdowo	Stodoła polna	Numer ewidencyjny nieruchomości - 258/7 i 258/43, obręb geodezyjny - Lakiele.
12.	Drozdowo	Magazyn i mieszalnia pasz	Numer ewidencyjny nieruchomości - 394, obręb geodezyjny - Lakiele.
13.	Drozdowo	Zespół dworsko - folwarczny	Numer ewidencyjny nieruchomości - 394, obręb geodezyjny - Lakiele.
14.	Drozdowo	Dwojak - ob. budynek mieszkalny	Drozdowo 8, 19-420 Kowale Oleckie. Numer ewidencyjny nieruchomości - 423, obręb geodezyjny - Lakiele.
15.	Drozdowo	Dwojak - ob. budynek mieszkalny	Drozdowo 3, 19-420 Kowale Oleckie. Numer ewidencyjny nieruchomości - 429, obręb geodezyjny - Lakiele.
16.	Drozdówko	Cmentarz ewangelicki	Około 0,5 km na północny zachód od zabudowań, po

			zachodniej stronie drogi od Borkowiny. Numer ewidencyjny nieruchomości - 226, obręb geodezyjny - Kucze.
17.	Golubie Węzewskie	Cmentarz ewangelicki	W północnej części wsi, po zachodniej stronie wiejskiej drogi. Numer ewidencyjny nieruchomości - 117, obręb geodezyjny - Golubie Węzewskie.
18.	Golubie Węzewskie	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na zachód od południowego krańca wsi, na skraju małej pradoliny, w której płynie potok. Numer ewidencyjny nieruchomości - 90, obręb geodezyjny - Golubie Węzewskie.
19.	Golubie Węzewskie	Cmentarz ewangelicki	Około 0,8 km na południe od nieistniejącego dawnego majątku Rdzawe, po zachodniej stronie drogi do Stacz, na skraju lasu na małym wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 3171, obręb geodezyjny - Golubie Węzewskie.
20.	Golubie Węzewskie	Cmentarz ewangelicki	Około 200 m na zachód od ruin zabudowań nieistniejącego majątku Rdzawe, po zachodniej stronie drogi cieku wodnego na terenie pradoliny. Numer ewidencyjny nieruchomości - 102, obręb geodezyjny - Golubie Węzewskie.
21.	Gorczyce	Cmentarz ewangelicki: grób żołnierza niemieckiego	Około 200 m na południe od zabudowań, na niewysokim wzniesieniu śródpolnym. Numer ewidencyjny nieruchomości - 24, obręb geodezyjny - Gorczyce.
22.	Guzy	Cmentarz ewangelicki rodzinny	Około 150 m na południe od skrzyżowania dróg, w sadzie. Numer ewidencyjny nieruchomości - 103/3, obręb geodezyjny - Guzy.
23.	Guzy	Cmentarz ewangelicki	Około 1,5 km na południowy wschód od skrzyżowania dróg w Guzach, po północnej stronie drogi Guzy-Szarejki, na wydłużonym wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 111, obręb geodezyjny - Guzy.
24.	Jabłonowo	Cmentarz ewangelicki	Około 750 m na południowy zachód od centrum wsi, wśród pól uprawnych. Numer ewidencyjny nieruchomości - 58, obręb geodezyjny - Jabłonowo.
25.	Jabłonowo	Cmentarz ewangelicki	Około 1,2 km na wschód od Jabłonowa, po północnej stronie szosy Czerwony Dwór-Sokółki, na skraju

			wysokiej terasy pradoliny. Numer ewidencyjny nieruchomości - 299, obręb geodezyjny - Jabłonowo.
26.	Kilianki	Cmentarz ewangelicki	Około 100 m na południowy wschód od zabudowań, na małym wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 22 i 23, obręb geodezyjny - Kilianki.
27.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na wschód od centrum wsi, po północnej stronie drogi do Kilianek, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 62/2, obręb geodezyjny - Kiliany.
28.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Około 0,3 km od skrzyżowania szosy z drogą do Kilian, po zachodniej stronie drogi, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 115 i 116, obręb geodezyjny - Kiliany.
29.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Numer ewidencyjny nieruchomości - 23, obręb geodezyjny - Kiliany.
30.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Numer ewidencyjny nieruchomości - 115, obręb geodezyjny - Kiliany.
31.	Kowale Oleckie	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	W południowej części wsi, za torem kolejowym i szosą Gołdap-Olecko. Numer ewidencyjny nieruchomości - 191 i 197, obręb geodezyjny - Kowale Oleckie.
32.	Kowale Oleckie	Cmentarz ewangelicki	W środku zachodniej części wsi, na wysokim wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 214, obręb geodezyjny - Kowale Oleckie.
33.	Kowale Oleckie	Cmentarz ewangelicki	W środkowo-zachodniej części wsi, na wysokim wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 210, obręb geodezyjny - Kowale Oleckie.
34.	Kucze	Cmentarz ewangelicki	W południowej części wsi, po wschodniej stronie drogi, na stoku. Numer ewidencyjny nieruchomości - 28 i 29, obręb geodezyjny - Kucze.
35.	Lakiele	Cmentarz ewangelicki	Około 300 m na południowy zachód od centrum wsi, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 129, obręb geodezyjny - Lakiele.
36.	Lakiele	Cmentarz ewangelicki	Około 0,4 km na zachód od północnej części wsi, na skraju wysoczyzny, wśród pól uprawnych, od wschodu droga gruntowa. Numer ewidencyjny nieruchomości - 40, obręb geodezyjny - Lakiele.

37.	Monety	Cmentarz ewangelicki	Około 250 m na wschód od południowego krańca wsi, na skraju wzniesienia opadającego w kierunku północnym (pow. 0,24 ha).
38.	Mściszewo	Dwór	Numer ewidencyjny nieruchomości - 15/21, obręb geodezyjny - Żydy.
39.	Mściszewo	Zespół dworsko-folwarczny z parkiem	Numer ewidencyjny nieruchomości -21, obręb geodezyjny - Żydy.
40.	Mściszewo	Cmentarz ewangelicki	Około 150 m na południowy zachód od dworu, na wzniesieniu między stawami. Numer ewidencyjny nieruchomości - 15/21 i 15/46, obręb geodezyjny - Żydy.
41.	Piastowo	Zespół folwarczny	Numer ewidencyjny nieruchomości - 546/4, obręb geodezyjny - Kowale Oleckie.
42.	Stacze	Cmentarz ewangelicki	Około 200 m na zachód od ruin zabudowań nieistniejącego majątku Nowe Stacze, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 300, obręb geodezyjny - Stacze.
43.	Stacze	Cmentarz ewangelicki	Około 150 m na wschód od zespołu dworsko-ogrodowego w Staczach i około 200 m na północ od szosy. Numer ewidencyjny nieruchomości - 301, obręb geodezyjny - Stacze.
44.	Stacze	Szkoła ob. budynek mieszkalny	Stacze
45.	Sokółki	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na południe od centrum wsi, po zachodniej stronie szosy Sokółki - Dunajek, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 123, obręb geodezyjny - Sokółki.
46.	Szarejki	Cmentarz ewangelicki	Około 300 m na południe od zabudowań wsi, po wschodniej stronie drogi do Rogówka, częściowo na zboczu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 7, obręb geodezyjny - Szarejki.
47.	Szarejki	Cmentarz rzymskokatolicki parafialny	Około 400 m na północ od kościoła, na stoku. Numer ewidencyjny nieruchomości - 38, obręb geodezyjny - Szarejki.
48.	Szarejki	Cmentarz ewangelicki	Około 0,5 km na północ od kościoła, na niewysokim wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 38, obręb geodezyjny - Szarejki.
49.	Szeszki	Cmentarz ewangelicki	Około 450 m na zachód od północnego krańca wsi,

			na stoku Szeskiej Góry, w sąsiedztwie drogi. Numer ewidencyjny nieruchomości - 3110, obręb geodezyjny - Szeszki.
50.	Szeszki	Cmentarz ewangelicki	W środkowej części wsi, po wschodniej stronie drogi biegnącej przez Szeszki, na wzgórzu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 38, obręb geodezyjny - Szeszki.
51.	Wężewo	Dwór	Numer ewidencyjny nieruchomości - 86/30, obręb geodezyjny - Wężewo.
52.	Wierzbianki	Cmentarz ewangelicki rodzinny	Około 0,4 km na północ od skrzyżowania drogi biegnącej z Wierzbianek z szosą Czerwony Dwór-Sokółki, po zachodniej stronie drogi wierzbiańskiej, w lesie. Numer ewidencyjny nieruchomości - 3111, obręb geodezyjny - Szwałk.
53.	Wierzbianki	Cmentarz ewangelicki	Około 0,5 km na południe od wsi, po wschodniej stronie do szosy Czerwony Dwór - Sokółki. Numer ewidencyjny nieruchomości - 3095/7, obręb geodezyjny - Szwałk.
54.	Zawady Oleckie	Cmentarz ewangelicki	Około 500 m na południe od centrum wsi, na wzgórzu. Numer ewidencyjny nieruchomości - 107, obręb geodezyjny - Zawady Oleckie.
55.	Zawady Oleckie	Cmentarz ewangelicki	W południowej części wsi, po zachodniej stronie drogi biegnącej do Cichej Wólki. Numer ewidencyjny nieruchomości - 105, obręb geodezyjny - Zawady Oleckie.
56.	Żydy	Dwór + 2 obory	Numery ewidencyjne nieruchomości - 25/18, 25/40, obręb geodezyjny - Żydy
57.	Żydy	Zespół dworsko-folwarczny	Numery ewidencyjne nieruchomości - 25/18, 25/40, obręb geodezyjny - Żydy

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie - stanowiska archeologiczne

L.p.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Uwagi
1.	Bialskie Pole	16-80	I	6	śląd osadnictwa
2.	Bialskie Pole	16-80	II	7	kurhan
3.	Cicha Wólka	17-78	I	14	grodzisko
4.	Czerwony Dwór	16-77	I	1	cmentarzysko kurhanowe
5.	Czerwony Dwór	16-77	II	2	osada
6.	Czerwony Dwór	17-77	III	33	śląd osadnictwa, osada
7.	Czerwony Dwór	17-77	IV	38	śląd osadnictwa
8.	Czerwony Dwór	16-77	V	3	śląd osadnictwa
9.	Czerwony Dwór	16-77	VI	4	śląd osadnictwa
10.	Czerwony Dwór	16-77	VII	5	śląd osadnictwa
11.	Czerwony Dwór	16-77	VIII	6	śląd osadnictwa, osada
12.	Czerwony Dwór	16-77	IX	7	śląd osadnictwa
13.	Czerwony Dwór	16-77	X	8	śląd osadnictwa, osada
14.	Czerwony Dwór	16-77	XI	9	śląd osadnictwa, osada
15.	Czerwony Dwór	16-77	XII	10	śląd osadnictwa, osada
16.	Czerwony Dwór	16-77	XIII	11	śląd osadnictwa
17.	Czerwony Dwór	16-77	XIV	12	śląd osadnictwa
18.	Czerwony Dwór	16-77	XV	13	śląd osadnictwa, cmentarzysko
19.	Czerwony Dwór	16-77	XVI	14	śląd osadnictwa
20.	Czerwony Dwór	16-77	XVII	15	śląd osadnictwa
21.	Czerwony Dwór	16-77	XVIII	16	śląd osadnictwa, osada
22.	Czerwony Dwór	16-77	XIX	17	śląd osadnictwa
23.	Czerwony Dwór	16-77	XX	18	huta szkła
24.	Czerwony Dwór	16-77	XXI	19	osada, produkcyjna, cmentarzysko ciałopalne i kurhanowe
25.	Czerwony Dwór	16-77	XXII	20	osada
26.	Drozdowo	15-80	I	9	śląd osadnictwa
27.	Drozdowo	15-80	II	10	śląd osadnictwa
28.	Drozdowo	16-80	III	20	śląd osadnictwa
29.	Drozdówko	15-80	I	1	grodzisko
30.	Drozdówko	15-80	II	11	śląd osadnictwa
31.	Golubie Wężewskie	15-78	I	27	śląd osadnictwa

32.	Golubie Węzewskie	15-78	II	28	śląd osadnictwa
33.	Golubie Węzewskie	15-78	III	29	śląd osadnictwa
34.	Golubie Węzewskie	15-78	IV	30	osada
35.	Golubie Węzewskie	15-78	V	31	osada
36.	Golubie Węzewskie	15-78	VI	32	osada
37.	Golubie Węzewskie	16-78	VII	10	śląd osadnictwa
38.	Golubie Węzewskie	16-78	VIII	11	cmentarzysko
39.	Golubie Węzewskie	16-78	IX	31	kurhan-kamienica
40.	Golubki	17-80	I	9	śląd osadnictwa
41.	Golubki	17-80	II	10	śląd osadnictwa
42.	Golubki	17-80	III	21	śląd osadnictwa
43.	Golubki	17-79	IV	6	śląd osadnictwa
44.	Golubki	17-79	V	15	śląd osadnictwa
45.	Golubki	17-79	VI	18	grób
46.	Gorczyce	17-78	XVI	11	-
47.	Gorczyce	16-79	I	4	śląd osadniczy
48.	Gorczyce	16-79	II	7	śląd osadnictwa
49.	Guzy	16-79	I	2	śląd osadnictwa
50.	Guzy	16-79	II	5	śląd osadniczy
51.	Jabłonowo	16-78	I	1	-
52.	Jabłonowo	16-78	II	34	śląd osadnictwa
53.	Jabłonowo	16-78	III	37	śląd osadnictwa, osada
54.	Kowale Oleckie	15-79	II	2	śląd osadniczy
55.	Kowale Oleckie	15-79	III	5	śląd osadnictwa
56.	Kowale Oleckie	16-79	I	3	znalezisko luźne
57.	Kucze	15-79	III	4	śląd osadniczy
58.	Kucze	15-79	II	3	śląd osadnictwa
59.	Kucze	15-79	I	1	śląd osadnictwa
60.	Monety	16-80	I	1	śląd osadnictwa
61.	Monety	16-80	II	2	śląd osadnictwa
62.	Monety	16-80	III	3	osada
63.	Rogówko	17-79	I	14	śląd osadnictwa
64.	Stacze	16-78	I	3	cmentarzysko
65.	Stacze	16-78	II	4	znalezisko luźne
66.	Stacze	16-78	III	5	grób kurhanowy
67.	Stacze	16-78	IV	16	kurhan - kamienica
68.	Stacze	16-78	V	17	śląd osadnictwa

69.	Stacze	16-78	VI	19	śląd osadnictwa
70.	Stacze	16-78	VII	20	śląd osadnictwa
71.	Stacze	16-78	VIII	21	śląd osadnictwa
72.	Stacze	16-78	IX	22	osada
73.	Stacze	16-78	X	23	śląd osadnictwa, osada
74.	Stacze	16-78	XI	27	śląd osadnictwa
75.	Stacze	16-78	XII	28	śląd osadnictwa
76.	Stacze	16-78	XIII	29	śląd osadnictwa
77.	Stacze	16-78	XIV	30	śląd osadnictwa, cmentarzysko
78.	Stożne	17-79	I	1	grób szkieletowy, kurhan
79.	Stożne	17-79	II	2	znalezisko luźne
80.	Stożne	17-79	III	5	śląd osadnictwa
81.	Stożne	17-79	IV	7	śląd osadnictwa
82.	Stożne	17-79	V	8	-
83.	Szeszki	15-78	I	1	grodzisko
84.	Szeszki	15-78	II	24	śląd osadnictwa
85.	Szeszki	15-78	III	25	osada
86.	Szeszki	15-78	IV	26	śląd osadnictwa
87.	Szwałk	17-77	II	2	cmentarzysko
88.	Szwałk	17-78	III	3	-
89.	Szwałk	17-77	IV	30	śląd osadnictwa
90.	Szwałk	17-77	V	31	śląd osadnictwa
91.	Szwałk	17-77	VI	32	śląd osadnictwa
92.	Szwałk	17-77	VII	53	śląd osadnictwa
93.	Szwałk	17-77	VIII	54	śląd osadnictwa
94.	Szwałk	17-77	IX	55	śląd osadnictwa
95.	Szwałk	17-77	X	56	śląd osadnictwa
96.	Szwałk	16-78	XI	24	osada
97.	Szwałk	16-78	XII	25	śląd osadnictwa, osada
98.	Szwałk	17-78	XII	15	śląd osadniczy
99.	Wężewo	16-78	II	7	znalezisko luźne
100.	Wężewo	16-79	III	6	śląd osadnictwa
101.	Wężewo	16-78	IV	8	śląd osadnictwa
102.	Wężewo	16-78	V	9	śląd osadnictwa
103.	Wężewo	16-78	VI	12	śląd osadnictwa
104.	Wężewo	16-78	VII	13	śląd osadnictwa
105.	Wężewo	16-78	VIII	14	śląd osadnictwa

106.	Wężewo	16-78	IX	15	ślad osadnictwa, osada
107.	Wężewo	16-78	X	38	kurhan
108.	Wężewo	16-79	XI	39	ślad osadnictwa, osada
109.	Wierzbianki	16-78	I	35	ślad osadnictwa, osada
110.	Wierzbianki	16-78	II	36	osada
111.	Zawady Oleckie	16-78	I	2	znalezisko luźne
112.	Zawady Oleckie	16-78	II	18	ślad osadnictwa
113.	Zawady Oleckie	16-78	III	26	kurhan

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie - ankiety inwentaryzacyjne alei przydrożnych przy drogach powiatowych

L.p.	Numer drogi	Przebieg drogi	Droga/odcinek typowany do ochrony
1.	1798N	Droga nr 1746N (Czerwony Dwór - Stacze)	Na całej długości (poza odcinkami leśnymi)
2.	1800N	Szwałk - Sokółki - Stożne (droga nr 65)	Odcinek Żydy - Kilianki
3.	1802N	Stożne - Szarejki - Monety - Gorczyce - Budki	Odcinek: skrzyżowanie z drogą krajową Nr 65 - Gorczyce
4.	1885N	Nasuty - Golubie Wężewskie - Wężewo	Na całej długości
5.	1887N	Kowale Oleckie - Wężewo - Sokółki - Cichy - Gryzy - Dunajek (droga Nr 655)	Odcinek Kowale Oleckie - Sokółki

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie została zaktualizowana na podstawie zarządzenia Nr 6/2016 Warmińsko - Mazurskiego Konserwatora Zabytków z dnia 19 stycznia 2016 r. w sprawie włączenia do wojewódzkiej ewidencji zabytków kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych i archeologicznych z terenu gminy Kowale Oleckie. Natomiast zarządzeniem Nr 60/2015 z dnia 18 grudnia 2015 roku, Warmińsko-Mazurski Konserwator Zabytków włączył do wojewódzkiej ewidencji zabytków woj. warmińsko-mazurskiego ankiety inwentaryzacyjne alei przydrożnych przy drogach powiatowych i wojewódzkich zlokalizowanych na obszarze woj. warmińsko-mazurskiego. Pismem znak: ZN.II.5120.6.2016.mw z dnia 29 marca 2016 r. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elku pozytywnie zaopiniował Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie na lata 2016-2019 z tą uwagą, iż należy uzupełnić gminną ewidencję zabytków dotyczącą stanowisk archeologicznych.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY KOWALE OLECKIE. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ (SWOT).

Wszystkie czynniki, zjawiska i procesy wpływające na skalę oraz tempo rozwoju społeczno-gospodarczego danej jednostki samorządowej można podzielić na zewnętrzne (zmiany zachodzące w otoczeniu) i wewnętrzne. Klasycznym narzędziem stosowanym od wielu lat w analizie strategicznej jest zestawienie mocnych i słabych stron analizowanego podmiotu oraz określenie jego szans i zagrożeń rozwojowych w tzw. analizie SWOT. Nazwa SWOT pochodzi z języka angielskiego i oznacza: S - Strengths (silne strony), W - Weaknesses (słabości czyli słabe strony), O - Opportunities (możliwości, szanse), T - Threats (zagrożenia). Przyjęta metoda pozwala na zebranie i uszeregowanie (usystematyzowanie) informacji o potencjale rozwojowym gminy oraz o dostrzeganych barierach. Jednocześnie, zwraca uwagę na pojawiające się zewnętrzne szanse i zagrożenia. W opracowaniu skoncentrowano się na ocenie wewnętrznych zasobów (na podstawie przytoczonych wyżej najważniejszych problemów w gminie) gminy, atutów i problemów, a także relacji między tymi elementami. Gmina nie jest samoistnym tworem, lecz funkcjonuje w określonym otoczeniu, które tworzą inne jednostki samorządowe, administracja rządowa i służby administracji specjalnych oraz ich wzajemne powiązania o charakterze społecznym, ekonomicznym, organizacyjnym czy środowiskowym. Uwarunkowania zewnętrzne, które pozostają niezależne od decyzji władz lokalnych, w istotny sposób determinują rozwój danej społeczności, a wpływ ten może być pozytywny lub negatywny. Władze gminy mogą jedynie monitorować zmiany zachodzące w jej otoczeniu, co pozwoli na identyfikację istniejących oraz przyszłych szans i zagrożeń rozwoju i zminimalizuje wpływ ewentualnych, negatywnych skutków. Znajomość uwarunkowań gminy umożliwia podjęcie działań sprzyjających rozwojowi potencjału lokalnego i wykorzystaniu nadarzających się okazji. Do analizy szans i zagrożeń dziedzictwa kulturowego Gminy Kowale Oleckie wykorzystano między innymi wyniki analizy dokonanej w Strategii Rozwoju Gminy Kowale Oleckie do roku 2020 przyjętej uchwałą Nr RG.0007.37.2015 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 2 czerwca 2015 r.). Biorąc pod uwagę specyfikę gminy i szanse jej rozwoju można wskazać następujące czynniki mające wpływ na dziedzictwo kulturowe:

MOCNE STRONY

- 1) atrakcyjne przyrodniczo tereny gminy,
- 2) korzystne warunki środowiska naturalnego sprzyjające rozwojowi usług turystycznych, agroturystycznych i produkcji zdrowej żywności,
- 3) walory turystyczne i rekreacyjne gminy stwarzające podstawy do realizacji turystyki aktywnej,
- 4) występowanie obszarów chronionego krajobrazu i rezerwatów,
- 5) rozległe kompleksy leśne oraz możliwość ich turystycznego wykorzystania,
- 6) możliwość dywersyfikacji działalności rolniczej w kierunku agroturystyki, której sprzyjają warunki przyrodnicze i kulturowe,
- 7) możliwość rozwoju produkcji żywności ekologicznej,
- 8) korzystna struktura obszarowa gospodarstw rolnych,
- 9) duża liczba wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych;

- 10) wysoki stopień zwodociągowania gminy,
- 11) dobrze rozwinięta sieć placówek szkolnictwa podstawowego i ponadpodstawowego - łatwy dostęp do edukacji,
- 12) wysoka jakość nauczania w gimnazjum,
- 13) dobrze rozwinięta sieć gminnych bibliotek;
- 14) nowoczesna oczyszczalnia ścieków,
- 15) dobra organizacja systemu pomocy społecznej,
- 16) wysoki poziom bezpieczeństwa i porządku publicznego.

SŁABE STRONY

- 1) niezadowalający stan techniczny dróg,
- 2) małe zainteresowanie ze strony inwestorów zewnętrznym uruchamianiem działalności gospodarczej,
- 3) małe zróżnicowanie prowadzonej na terenie gminy działalności gospodarczej,
- 4) pogarszająca się sytuacja dochodowa dużej liczby ludności gminy,
- 5) niewystarczająca promocja walorów gminy,
- 6) słabo rozwinięta baza noclegowa oraz gastronomiczna,
- 7) słabo rozwinięta oferta wypoczynkowa ograniczająca dłuższy pobyt turystyczny,
- 8) słabo rozwinięta infrastruktura turystyki aktywnej (ścieżki, szlaki),
- 9) niewielka liczba „atrakcji na niepogodę”,
- 10) nieadekwatne do potrzeb wyposażenie w infrastrukturę wodno-ściekową miejscowości wokół obszarów atrakcyjnych turystycznie,
- 11) bardzo duży udział osób długotrwale bezrobotnych w strukturze bezrobotnych,
- 12) mała aktywność społeczna mieszkańców,
- 13) migracja osób młodych i wykształconych w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia,
- 14) duża liczba osób korzystających z pomocy społecznej,
- 15) trudny dostęp do specjalistycznych usług medycznych świadczonych głównie poza miejscem zamieszkania.

Czynniki o charakterze wewnętrznym opisują sytuację w gminie. Nie mogą jednak stanowić o pełnym obrazie sytuacji strategicznej. Gmina funkcjonuje w pewnym środowisku. Istnieje bardzo wiele elementów otoczenia oddziałujących na Gminę. Są to tzw. czynniki zewnętrzne, a więc takie, na które Gmina posiada znikomy lub nie posiada w ogóle wpływu. Należy z całą siłą podkreślić, iż czynniki zewnętrznym mogą wpłynąć w sposób znaczący na losy całej strategii działania. Poniżej zebrano czynniki zewnętrzne (pozytywne i negatywne).

SZANSE

- 1) wspieranie rozwoju przedsiębiorczości poprzez powiększanie oferty inwestycyjnej gminy,
- 2) rozwój inwestycji poprawiających jakość życia ludności i zwiększających możliwości rozwoju gminy,
- 3) stworzenie sprzyjających warunków do rozwoju przedsiębiorczości (szkolenia, promocja firm, większy dostęp do informacji),
- 4) rosnący popyt na agroturystykę i turystykę weekendową,
- 5) wzrost zapotrzebowania na usługi okołoturystyczne,
- 6) możliwość wspierania rozwoju przedsięwzięć sprzyjających poprawie środowiska naturalnego,
- 7) wykorzystanie potencjału turystycznego jezior i innych atrakcji gminy,
- 8) możliwość dywersyfikacji działalności rolniczej w kierunku agroturystyki, której sprzyjają warunki przyrodnicze i kulturowe,
- 9) możliwości pozyskania środków z UE,
- 10) rosnący popyt na zdrową żywność,
- 11) wzrost zainteresowania regionalnymi produktami i kulturą.

ZAGROŻENIA

- 1) pogarszanie się stanu infrastruktury drogowej i okołodrogowej,
- 2) bezrobocie, zwłaszcza wśród absolwentów szkół,
- 3) uciekanie z gminy ludzi młodych,
- 4) starzenie się społeczeństwa,
- 5) słabe perspektywy rozwoju rynku pracy,
- 6) rosnąca konkurencja o turystów - aktywność ośrodków w innych województwach,
- 7) presja ze strony ekologów na nakładanie nowych form ochrony przyrody,
- 8) możliwość degradacji środowiska naturalnego na skutek braku kontynuacji rozwoju sieci kanalizacji sanitarnej,
- 9) uzależnienie mieszkańców gminy od pomocy społecznej,
- 10) niesprzyjająca koniunktura gospodarcza,
- 11) mała opłacalność i efektywności produkcji rolnej.

7. ZADANIA PROGRAMOWE, PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOWALE OLECKIE.

Poniżej wyznaczono trzy główne zadania gminnego programu opieki nad zabytkami. W ramach tych priorytetów wyznaczono kierunki działań oraz w punktach konkretne zadania do zrealizowania przez gminę w ramach opieki.

Priorytet I:

Dziedzictwo kulturowe jako element rozwoju społeczno - gospodarczego gminy.

Kierunek I: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania:

- 1) podejmowanie starań i tworzenie dokumentacji niezbędnej do pozyskiwania środków zewnętrznych na prace konserwatorsko-remontowe,
- 2) rozpoznanie możliwości zabezpieczenia i adaptacja dziedzictwa kulturowego znajdującego się w rękach prywatnych,
- 3) pozyskanie środków zewnętrznych i własnych gminy na dofinansowanie instalacji zabezpieczających obiekty zabytkowe przed pożarem i kradzieżą,
- 4) aktualizowanie kart adresowych gminnej ewidencji zabytków.

Kierunek II: Podejmowanie działań promocyjnych zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne i turystyczne gminy.

- 1) publikowanie na stronie internetowej gminy pełnych informacji o zabytkach,
- 2) stworzenie map i tras umożliwiających zwiedzanie zabytków - trasy rowerowe, piesze, konne, samochodowe,
- 3) podejmowanie działań mających na celu zwiększenie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków łożonych na opiekę nad zabytkami.

Priorytet II:

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

Kierunek I: Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.

- 1) opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi oraz obszarów wskazanych do ochrony w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- 2) uwzględnianie ochrony walorów widokowo - krajobrazowych w opracowaniach planistycznych.

Kierunek II: Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

rozpoznanie możliwości i konieczności tworzenia wniosków o wpis do rejestru zabytków.

Priorytet III:

Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.

- 1) organizowanie spotkań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- 2) organizowanie i wspieranie konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych,
- 3) wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOWALE OLECKIE

Zadania określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie będą wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

- 1) instrumentów prawnych - wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- 2) instrumentów finansowych obejmujących między innymi finansowanie prac konserwatorskich, remontowych i archeologicznych, udzielanie dotacji na finansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
- 3) instrumentów koordynacji obejmujących między innymi realizację zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa warmińsko-mazurskiego;
- 4) instrumentów społecznych obejmujących między innymi działania edukacyjne, promocyjne oraz współdziałanie z organizacjami społecznymi;
- 5) instrumentów kontrolnych obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOWAL OLECKIE.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Gminy w celu przyjęcia go uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Wójt będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań Programu i przedstawi je Radzie. Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Program powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących: inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

10. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Główny obowiązek dbania o stan zabytków, a tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych. Istnieją jednak możliwości finansowania prac przy zabytkach z różnych źródeł, z zaangażowaniem samorządu gminnego. Poniżej wskazano różne źródła pozyskiwania środków:

- 1) uchwała Nr XIII/103/08 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 14 lutego 2008 roku w sprawie zasad przyznawania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków na terenie Gminy Kowale Oleckie,
- 2) zgodnie z rozporządzeniem Ministra Kultury zabytków z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru.¹⁾ (j. t. Dz. U. z 2014 r., poz. 399), istnieje możliwość dofinansowania zadań z zakresu ochrony zabytków m.in. z budżetu państwa. Wsparcie finansowe może pochodzić ze środków:
 - a) ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa "Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego",
 - b) wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda,
- 3) pozyskiwanie środków na zadania inwestycyjne jest możliwe ze źródeł zewnętrznych, współfinansowania działań obejmujących zarówno podnoszenie poziomu wiedzy w zakresie kultury i historii, jak również zachowanie oraz ochronę dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim, może być dokonywane ze środków Unii Europejskiej,
- 4) dla inicjatyw pozarządowych istnieje możliwość wsparcia ze strony fundacji europejskich i zagranicznych.